

Teorie tekstów kultury

Wykład 6

Michaił Bachtin (1895 – 1975)

dr Krzysztof Gajewski

1 Dialogowość i słowo dwugłosowe

- Przemiotem lingwistyki jest język jako twór abstrakcyjny, metalingwistyki zaś — są stosunki dialogowe i słowo dwugłosowe.
- Zdanie a wypowiedź
 - zdanie — podstawowa jednostka języka (nie może być nacechwane emocjonalnie)
 - wypowiedź — podstawowa jednostka porozumiewania się (może być nacechowana emocjonalnie)
- Relacje typu dialogowego (pytanie/odpowiedź, potwierdzenie/spreciw) mogą zachodzić jedynie między wypowiedziami
- Klasyczna forma porozumiewania językowego — dialog.
- Polifoniczność (wielogłosowość) — słowo (wypowiedź konkretnego twórcy) może być użyte homofonicznie (jednogłosowo; Tolstoj) lub polifonicznie (Dostojewski)
- Stylizacja, parodia, opowieść ustna, dialog — słowo dwukierunkowe: zwrócone jednocześnie ku swemu przedmiotowi oraz nastawione na mowę cudzą
- Cudze słowo — wyrazy poznajemy nie ze słownika, ale z wypowiedzi innych, nikt nie posługuje się „mową Adamową”
- Negacja klasycznego schematu komunikacji językowej: każda wypowiedź to ogniwo w łańcuchu innych wypowiedzi.

2 Gatunki mowy

Problem gatunków mowy

- Wypowiedź
 1. treść
 2. styl
 3. kompozycja
- Gatunki mowy — względnie trwałe typ wypowiedzi (uogólnienie koncepcji gatunków literackich i retorycznych)
 1. prymarne (proste)
 - (a) ustne: replika dialogu, rozkaz wojskowy, polecenie, opowieść
 - (b) pisemne: list, dziennik, dokumenty służbowe, publicystyka
 2. wtórne (złożone) — powieści, dramaty, rozprawy naukowe, rozbudowane formy publicystyczne
- Gatunkom mowy odpowiadają specyficzne tematy, style, struktury kompozycyjne.
- Nie można badać stylu w oderwaniu od gatunku.

3 Teoria karnawalizacji

Twórczość Franciszka Rabelais'go a kultura ludowa średniowiecza i renesansu (1965)

- Kultura oficjalna (kościelna i feudalna) vs. ludowa kultura śmiechu
- Karnawał
 - posiada granice czasowe (w średniowieczu trwał 3 miesiące), brak granic przestrzennych
 - czas święty, powrót do obfitości Złotego Wieku
 - tradycja saturnaliów: odnowienie świata
 - brak podziału na wykonawców i widzów
 - święto nieoficjalne — wszyscy stają się równi, porzucają role społeczne (święta oficjalne utrwalają role społeczne)
 - „świat na opak” — odwórcenie wartości
 - żywioł parodii, karnawalizacja

- śmiech karnawałowy to forma światopoglądowa
 - * współczesny — negujący, satyryk sytuuje się poza wyśmiewanym zjawiskiem
 - * karnawałowy — totalny, wszystko łącznie z wyśmiewającym ujęte jest w perspektywie śmiechu
- mowa jarmarczna (przekleństwa, zaklęcia, przysięgi, nieprzyzwoitości)
- Literatura skarnawalizowana
- Tylko raz w historii kultury śmiech karnawałowy jako światopogląd ujawnił się w literaturze: Rabelais, Bocaccio, Cervantes, Shakespeare
- Po Renesansie: to, co ważne (np. władza), nie może być śmieszne.

4 Chronotop (czasoprzestrzeń)

Formy czasu i czasoprzestrzeni w powieści

1. przygodowa powieść próby, powieść awanturczna
 - powieść grecka (II–VI w ne)
 - Fabuła
 - schemat: spotkanie, rozłąka i ostateczne połączenie się kochanków
 - epizodyczna fabuła przygodowa może osiągać dowolne rozmiary (d’Urfé, *Austrea* - 6000 str.)
 - Czas przygodowy (awanturczny)
 - okres rozłąki pary kochanków znajduje się poza czasem biograficznym i biologicznym postaci (parodia: *Kandyd* Woltera)
 - pozahistoryczny, niezmienny, pozbawiony mijania
 - pozbawiony cykliczności wegetatywnej
 - dzieli się na odcinki-przygody, wewnątrz których płynie czas techniczny: godziny, sekundy, noce, dni
 - segmenty czasowe wprowadza się przy pomocy: „nagle” i „właśnie wtedy”
 - następstwo zdarzeń to
 - (a) przypadkowa zbieżność (jednoczesność)
 - (b) przypadkowa rozbieżność (różnoczesność)
 - Przestrzeń czasu przygodowego
 - 3-5 krajów rozdzielonych morzem
 - abstrakcyjna przestrzenna odległość (daleko-blisko), przestrzeń techniczna
 - wypadki mogą się dziać w dowolnym kraju

- świat jest zawsze dla bohaterów obcy, nie znają jego praw, trafiają doń po raz pierwszy
- świat abstrakcyjnie obcy
- Bohater powieści awanturniczej
 - niezmienny
 - bierny, wszystko mu się jedynie zdarza
 - działania postaci sprowadzają się do ruchu w przestrzeni
 - powieść prób — dominuje motyw próby bohatera, dowodzących jego niezmiennej tożsamości z samym sobą
 - człowiek prywatny (wojna ma znaczenie o tyle, o ile wywiera wpływ na miłosne perypetie bohatera)
 - bohater powieści przygodowej niczego nie robi z własnej inicjatywy, jest igraszką w rękach losu
 - stąd motyw wroźby, snu, wyroczni, gdyż niemożliwa jest racjonalna kalkulacja
 - świat przedklasowego folkloru

2. powieść awanturniczo-obyczajowa

- Apulejusz, *Złoty osioł*, Petroniusz, *Satyricon*, hagiografie
- życie bohatera dzieli się na 3 etapy, przed przemianą, w trakcie jej i po niej (wina, kara, odkupienie)
- czas biograficzny, logika konieczności, nieodwracalność
- Inicjatywa należy do bohatera i polega na jego zbłądzeniu
- człowiek prywatny, a-polityczny
- bohater ulega metamorfozie, ale świat dookoła jest niezmienny
- Przestrzeń
 - nie jest abstrakcyjna (Lucjusz przebywa u młynarza, ogrodnika itd.)
 - nie jest homogeniczna (bohater opuszcza rodzinne strony i wraca do nich)
 - sfera życia powszedniego pozwala osiągnąć bohaterowi doświadczenie i samopoznanie
 - typowa przestrzeń: droga, typowy motyw: spotkanie (zamek (powieść gotycka), salon (Stendhal, Balzac), prowincjonalne miasteczko (Flaubert))
- Życie prywatne — najlepiej je opisywać z perspektywy sługi zmieniającego panów (osioł Lucjusz), służącej prostytutki-kurtyzany (*Moll Flanders* Defoe), awanturnika, łotrzyka, parweniusza — kogoś, kto nie zajął jeszcze roli społecznej.

3. powieść biograficzna

(a) typ platoński (*Obrona Sokratesa*, *Fedon*)

- i. zadufana niewiedza, samokrytyczne zwątpienie, poznanie samego siebie, poznanie prawdziwe (matematyka, muzyka)
- ii. wędrówka przez szereg szkół filozoficznych

(b) typ retoryczny (mowa Izokratesa)

4. przestrzeń — plac miejski (agora)

Literatura

- [1] Michaił Bachtin, *Problemy poetyki Dostojewskiego*, przeł. N. Modzelewska, Warszawa 1970.
- [2] Michaił Bachtin, *Problem gatunków mowy*, w: jego, *Estetyka twórczości słownej*, przeł. D. Ulicka, Warszawa 1986; lub: w: *Teorie literatury XX wieku. Antologia*, red. A. Burzyńska, M. P. Markowski, Kraków 2007.
- [3] Michaił Bachtin, *Twórczość Franciszka Rabelais'go a kultura ludowa średniowiecza i renesansu*, przeł. A. i A. Goreniowie, Kraków 1975.
- [4] Michaił Bachtin, *Formy czasu i czasoprzestrzeni w powieści*, w: jego, *Problemy literatury i estetyki*, przeł. W. Grajewski, Warszawa 1982.